

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-2

УДК 811.161.2:81'282

ДИНАМІКА УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК: ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК VS РЕДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС В УМОВАХ МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ

А. Колесников

*доктор філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стаття присвячена проблемі впливу на побутування українських південнобессарабських говірок, які розвиваються у полілінгвальному середовищі, двох векторів їх динаміки: з одного боку, збереження і розвитку, зумовленого стійкістю їхніх структур, з іншого, редукції діалектних і національних рис. Питання необхідності збереження цих говірок розв'язується в аспекті їхнього взаємозв'язку з літературним ідіомом загальнонародної мови, у зв'язку з локальною мовною ситуацією та мовною політикою. На думку автора, заходи, спрямовані на збереження аналізованих говірок, мають бути чіткими і невідкладними, вживатися на виконання Конституції України в руслі гармонізації мовної ситуації, адже розвиток однієї мови та збереження її говірок за умов мультилінгвізму не передбачає пригнічення інших.

Ключові слова: *українська мова, новостворена говірка, полілінгвальний ареал, мовна ситуація, динаміка.*

Український мовний складник в Південній Бессарабії функціонує серед інших мов (болгарської, румунської, російської, гагаузької, циганської тощо) і становить, за свідченнями перепису 2001 року, більшість – понад 40%. Його лінгвальна форма існування – переважно діалектна, меншою мірою – літературна¹. Більшість українських говірок є новожитніми і побутують тут понад 200 років.

Багаторічні спостереження над функціонуванням говірок в мультилінгвальній мовній ситуації переконують, що поведінка ідіомів у таких умовах дозволяє збагнути їхні закономірності розвитку, а подекуди й спрогнозувати їхню подальшу долю. Останнє дає можливість скоригувати мовну політику задля уникнення небажаного (деструктивного для українського та ін. складників) розвитку подій. Дійсно, вдалим є порівняння таких ареалів, зокрема Бессарабії, з лабораторією, де можна спостерігати природний експеримент щодо контактування мов і етносів [1].

Тут фіксуємо кілька локальних моделей динамічних перетворень. Зокрема, асиміляцію, стирання етнічних і мовних ознак одного з контактних складників в межах одного населеного пункту. Напр., с. Каланчак Ізмаїльського р-ну, засноване українцями, зараз майже повністю болгарське за етнічним і мовним складом; с. Озерне Ізмаїльського р-ну за свідченням С. Бернштейна, в сер. ХХ ст. було молдовсько-болгарським [2, с. 53], а тепер позиціоноване як суто молдовське. Цікава ситуація спостережена й в українсько-російському (українсько-липованському) м. Вилковому Кілійського р-ну, де на вулиці нерідко можна почути українське діалектне мовлення, але на питання: «Чи ви українці?» – люди часто намагаються уникнути відповіді, побоюючись, очевидно, осуду більшості, бо тут локально домінує російськомовний складник, а місто вважають тепер переважно липованським.

Друга модель – трансформація етнічних чи субетнічних і збереження мовних чи діалектних ознак. Зафіксовано чимало українськомовних населених пунктів (НЦ, Виш., ЖЯ, Нр. та ін.), де мікроекзо- чи мікроендоетнонімом є назва *молдовани*.

© А. Колесников, 2018

¹Розвиток і розширення сфери функціонування літературної форми української мови в Південній Бессарабії відповідно до Конституції України ще потребує зусиль відповідальних осіб.

Ще один варіант розвитку локальної соціолінгвістичної ситуації – повна асиміляція населення (і мовна, і етнічна). Напр, с. Крива Балка Саратського р-ну (попередня назва – Каїри) було на початку XIX ст. циганським [3, с. 140]. І зараз, якщо зважати тільки на зовнішність діалектоносіїв, то ця інформація переважно не викличе сумнівів, проте тут побутує саме українська говірка, та й мовці етнічно ідентифікують себе як українці.

Можливі й інші різноманітні трансформації, зокрема, коли протодіалект зберігається в мовленні контактної етнічної групи. Напр., в болгарсько-гагаузькому с. Кубей в болгарському мовленні саме полімовних гагаузів, а не болгар, С. Бернштейн спостеріг риси архаїчних говірок сливеного діалекту болгарської мови, які вже стерлися на той час в мовленні самих болгар цього населеного пункту, останні внаслідок дозаселення змінили свій діалектний тип на шуменський [2, с. 40].

Безумовно, для лінгвіста, що досліджує мови в такій ситуації, стає небайдужим питання, як зберегти досліджувані мови і діалекти, з одного боку, а з іншого, як зберегти таке унікальне етнічне і мовне розмаїття і чи збереження одного із складників і розмаїття складників суперечить одне одному? Переконані – не суперечить, але шлях такого гармонійного розвитку контактних мов і діалектів потребує обережного коригувального втручання фахівців-науковців через освітню діяльність, мовну політику, адміністративні заходи, роз'яснювальну роботу тощо.

За нашими спостереженнями, за роки незалежності український мовний складник в Південній Бессарабії суттєво не посилив своїх позицій, принаймні настільки, як російська і румунська мови за час домінування їхніх офіційних форм в ареалі. Більше того, і на сучасному етапі викликає занепокоєння ситуація зі збереженням тут українських говірок (та української мови в цілому).

Ці говірки генетично неоднорідні. Є моногенні, що й досі зберігають діалектні риси материнських говірок: буковинсько-подільських (напр., Рл.1, Мл. Саратського р-ну; Вс., Ну., Пк. Тарутинського р-ну); середньонадніпрянських (Пл. Саратського р-ну, СЦ Білгород-Дністровського р-ну), слобожанських (Ол. Тарутинського р-ну), закарпатських (Пб. Арцизького р-ну) тощо. Але більшість українських діалектних мікросистем тут полігенні, мішані, що увібрали в себе різні, хіба що не усі, діалектні типи української мови.

На тлі більшості місцевих говірок вирізняються говірки новішої формації, які утворилися в 40-ві – 60-ті роки XX ст. після заселення українцями деяких з численних спорожнілих після насильницького виселення німців в 1940 р. німецьких колоній Південної Бессарабії та домінують в Арцизькому р-ні.

Стосовно динаміки, з-поміж усіх відзначених типів є редуکتивні говірки, які швидше втрачають свої генетичні ознаки. Напр., серед говірок буковинсько-подільського типу деякі риси діалектної редукації виявляють говірки, що мозаїчно розташовані з-поміж інших типів (Рл.1, Рл.2, Мл.), натомість ознаки редукації національних рис в них не помічені.

Така редукація частіше трапляється в полігенних мішаних говірках та пов'язана з поширенням серед мовців, особливо – молодшого покоління, негативного ставлення до власної говірки як до суржику, зіпсованої, засміченої мови. Примітно, що такі судження щодо рідної говірки зафіксовані послідовно від працівників шкіл, але вже старшого покоління. Пояснення цьому знаходимо в працях діалектологів, що аналізували наслідки впливу мовної політики радянського періоду на діалекти (П. Гриценка, Л. Касаткіна, Л. Калнинь та ін.). Наразі основу педагогічного складу шкіл становлять вчителі, виховані в душі зневажливого ставлення до діалектів, адже згідно з офіційною доктриною 30-х – 80-х рр. XX ст. діалекти поставали як нижча форма мови, яка не просто протиставлялася літературній, а мала бути переможеною нею, з діалектами вчителям треба було боротися [4, с. 13-15; 5, с. 20-21]. Тому не дивно, що саме негативне ставлення до говірок було прищеплене й молодшим поколінням діалектоносіїв.

Плідним ґрунтом для розвитку такого ставлення стало полілінгвальне середовище, полімовність носіїв, близькість до райцентрів зі значним російськомовним складником, об'єктивна наявність у говірках лексичних запозичень з російської мови (*дос'ка по'чота, кол'хоз, приси'дател', 'добре 'утро* тощо). Мовці такі іншомовні елементи помічають, що загострює критичність їх ставлення до свого мовлення.

Неупередженому лінгвісту зрозуміло, що ці запозичення не перетворюють говірку на суржик, бо це лише поодинокі лексичні вкраплення, що, як і запозичення з інших контактних мов, є нормальним явищем у полілінгвальному середовищі, натомість інші структурні рівні (фонетика, морфологія, синтаксис) залишаються суто українськими або зазнають ще більш поверхневого й фрагментарного впливу.

Але таке негативне ставлення до говірки призводить до втрати чисельності українськомовного населення Південної Бессарабії. Зокрема, це відбувається у випадку потрапляння діалектоносія до локального полімовного середовища з домінантною іншою мовою / мовами (напр., до м. Ізмаїл). Слід відзначити, що модель перемикання на російську мову в молоді (після навчання у вишах деяких міст з російським лінгвальним компонентом, напр., у м. Одеса) спостережена і в стійких говірках, однак не має такого масового характеру цього явища, як щодо носіїв редуktivних мішаних говірок.

Як бачимо, поняття *суржик*, що виникло з метою боротьби за чистоту мови, очищення її від зросійщення, спрацьовує в полілінгвальному ареалі на мовну політику радянської доби.

Немає сумнівів, слід докласти максимум зусиль, аби не допустити послаблення позицій української мови в Південній Бессарабії. Деструкція українського діалектного складника може призвести до розбалансування мовної ситуації, а як наслідок – і політичної. Не сприяє зміцненню позицій української мови в регіоні й пропагування регіонального статусу російської мови, перебільшення стійкості її як єдиного засобу міжнародної комунікації, зокрема й шляхом перенесення локальної ситуації в м. Ізмаїл (яка ще потребує корекції) на всю Південну Бессарабію, пор.: «на території юга Одесской области процесс коммуникации осуществляется чаще всего на русском языке» [6, с. 82]. Це не правдиво навіть по відношенню до міст ареалу, напр., Тат. є суто українськомовним населеним пунктом. У нинішніх політичних обставинах таке перенесення особливо небезпечне.

Важливим чинником підтримання життєздатності української мови (зокрема й в діалектній формі) в ареалі є розширення її уживання представниками інших етносів. Ще на поч. 90-х років констатовано об'єктивну необхідність хоч і поступового, безболісного, безконфліктного, демократичного, неасиміляційного, гармонійного, працемісткого та економічно недешевого, але переходу в полімовній Південній Бессарабії з національно-російського білінгвізму на національно-український [7]. На жаль, цього також досі не сталося – і зараз в регіоні спостерігаємо мікроареали національно-російського білінгвізму та російського недіалектного монологізму. До речі, причини утримання в певних комунікативних сферах російської одномовності, ігнорування культурних і мовних потреб населення вбачали у бездіяльності адміністративних працівників всіх рівнів на догоду особистій зручності [7, с. 15].

Проте і в роботі з розширення сфери функціонування української літературної мови одними лише адміністративними заходами (на практиці зазвичай формальними) не відбутися. Аби задовольнити потреби представників національних меншин Бессарабії в отриманні комунікативних навичок з української мови необхідні конкретні кроки від керівників адміністрацій, вишів регіону та інших закладів освіти. Потрібно працювати також над підвищенням престижу української мови. Саме з оволодінням українською мовою мають бути пов'язані прагнення молоді щодо здобуття вищої освіти, кар'єрного зростання, зокрема й у межах Південної Бессарабії. Небажано допускати й масового навчання у вишах метрополій етнічних румун, болгар та ін., адже це містить небезпеку

для національних інтересів, територіальної цілісності України вже у найближчій перспективі.

Навчаючи української мови представників національних меншин (тих, для кого вона не є рідною), необхідно брати до уваги те, що в них може з'являтися психологічний бар'єр при спілкуванні українською мовою: полімовні індивіди зазвичай критичніше ставляться до чистоти мовлення, бояться заговорити суржилом, який вони вбачають навіть у тих елементах структури української мови, де ці елементи збігаються, чи схожі, з російською (напр., інтерпретація *ждати* як не українського, мовляв, по-українськи лише *чекати*). До речі, схожі оцінки мовних елементів, трапляються й в українськомовних бессарабців, адже, як вже відзначено, в ситуації мовного і діалектного контакту навіть у пересічних мовців загострюється увага до мовних рис. Ще А. Муқан помітила це, навівши цитати з мовлення діалектоносіїв: *ми не^н украї^лїнці / ми хах^лли / ми не^л кажи^емо ко^лзут / а^л н^л іви^ен^л* (Дс.); *у нас хах^лл'ац'кий розго^лвор / і ни^е рус'кий і ни^е ук^лрайнс'кий / не^н розбе^нреш // го^лвор'ат' по^л рад'ів'і по-ук^лрайнс'кі^н і ни пон'імай^у* (Бр.); ... у *Ками^но-По^лдол'с'к'і губерн'її су^лс'ім и^наче разго^лвар'уйут' // от у нас по-хах^лл'ац'кі^н с^лвита / а у їх чига^лїйна // во^лни кажу^т почи^екай / потри^лмай / це поди^ер^лжи / а почи^екай / обожд^лди* (Сф.) [8, с. 19].

Отже, побутування українських говірок у полімовному середовищі має два вектори динаміки: збереження питомих рис і редукацію. Редукація діалектних рис, як і поява нових, процес певною мірою спонтанний і неунікний. Проте редукація національних рис в українських говірках має бути мінімізована. Не останню роль у заходах, спрямованих на це, має бути відведена популяризації істинного співвідношення мов в ареалі; утвердження цього регіону як українського не лише в адміністративному, а й етнічному, культурному, мовному відношенні. Запорукою посилення позицій української мови в Буджаку, або принаймні збереження наявного стану домінування українського діалектного складника, є чітке виконання ст. 10 Конституції України представниками адміністрацій і закладів освіти регіону.

Треба пам'ятати, що розвиткові української мови в Південній Бессарабії та ін. полілінгвальних регіонах заважають не контактні мови чи етнічні групи мовців. Навіть контакт з російською говіркою не призводить сам по собі до редукації контактної в межах населеного пункту української говірки (пор. мовну ситуацію в с. Олександрівка Тарутинського р-ну, де понад 200 років співіснують українська і російська говірки, зберігаючи свою структуру, мовні і навіть діалектні особливості). Значної шкоди українським говіркам завдають саме іноді необдумані дії чи бездіяльність працівників адміністрацій, державних закладів, невиконання чи формальне ставлення до вимог мовної політики України, небажання змінювати звичний для них плин справ, а подекуди й підтримання неукраїнської мовної політики, сценарію розвитку мовної ситуації, регульованого ззовні.

1. Державин Н. С. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) / Н. С. Державин. – София : Мартилен, 1914. – 294 с.

2. Бернштейн С. Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии. Сборник статей / С. Б. Бернштейн. – М. : Индрик, 2000. – 352 с.

3. Батюшков П. Н. Бессарабия. Историческое описание / П. Н. Батюшков. – СПб : Общественная Польза, 1892. – 343 с.

4. Русская диалектология : учебник для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова, О. Г. Гецова и др.; [под. ред. Л. Л. Касаткина]. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.

5. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – М., 2012. – Вып. 15. – С. 18–42.

6. Кольцун Н. М. Индикаторы социальной характеристики языковой личности / Н. М. Кольцун, Г. А. Березова // Філологічна освіта у поліетнічному просторі. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ – СМІЛ, 2013. – С. 81–85.

7. Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы / Колесников А. А. и др. – Измаил : ИДПИ, 1994. – 68 с.

8. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Муқан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.

Скорочення назв населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: НЦ – Нова Царичанка; СЦ – Стара Царичанка; Татарбунарський р-н: Тат. – м. Татарбунари; ЖЯ – Жовтий Яр; Нр. – Нерушай; Рл.2 – Ройлянка; Саратовський р-н: Мл. – Молдове; Пл. – Плахтіївка; Рл.1 – Ройлянка; Арцизький р-н: Пб. – Прямобалка; Тарутинський р-н: Вс. – Височанське; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка; Кілійський р-н: Дс. – Десантне; Ізмаїльський р-н: Бр. – Броска; Сф. – Саф'яни.

Kolesnykov A. Dynamics of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects: preservation and development vs reduction of national features in conditions of multilingualism

The Ukrainian Southern Bessarabia dialects spread between the Danube and the Dniester rivers – resettlement communicative systems functioning in this multilingual area more than two hundred years. They have different origin (relation to mothers' dialects), different character of interlingual and interdialect interaction, and varied dynamics. The general tendency of the development of all Ukrainian dialectal types of this region is adjusting to the West-Steppe Southern Bessarabia type. The important factor of dynamics is a literary standard which keeps and stimulates some changes in dialects. Besides the towns, the centers of literary waves' irradiation are the dialects of a newer formation as literary language is a standard which is oriented on a native speaker, which is especially very different from literary language dialectal types or other dialects' surroundings.

According to the degree of reduction the stable microsystems with low reduction, minimal level of dynamics and unstable ones with higher degree of reduction, considerable level of dynamics are selected. The latter is very sensitive to the ethnic language situation, language and educational politics in a region. Dialects of this type are widely represented among newer formation.

The article deals with the problem of influence of two vectors of dynamics on the existing of the Ukrainian Southern Bessarabia resettlement dialects, which develop in multilingual surroundings: by the one hand, preservation and development, which caused by stability of their structures, by other, reduction of their national and dialectal features. A question of necessity of preservation of these dialects is deciding with taking into consideration correlation with literary idiom of national language, local language situation and language politics. The author affirms the necessity of strict and urgent activity directed to preservation of these dialects according to Constitution of Ukraine and in the aspect of harmonization of language situation in this area, because a development of some language and preservation of its dialects in conditions of multilingualism doesn't mean infringement of others.

Key words: *the Ukrainian language, a resettlement dialect, multilingual area, language situation, dynamics.*